

Cílové dovednosti

Po prostudování této kapitoly bude student schopen:

- **Vysvětlit** princip náhrady složité funkce polynomem a faktory ovlivňující přesnost.
- **Sestavit** Taylorův polynom n -tého stupně pro funkci jedné proměnné.
- **Konstruovat** Taylorův polynom pro libovolný počet proměnných a stupňů.

1 Taylorova věta

1.1 Motivace: Náhrada funkce polynomem

V praxi se často setkáváme se složitými funkcemi, se kterými je obtížné přímo pracovat. Taylorův rozvoj umožňuje takovou funkci v okolí zvoleného bodu (středu rozvoje x_0) aproximovat polynomem. Tento polynom je konstruován tak, aby se v bodě x_0 shodoval s původní funkcí nejen hodnotou, ale i hodnotami jejích derivací – tedy směrnici tečny (1. derivace), zakřivením (2. derivace) a případně i derivacemi vyšších řádů. Výhodou této aproximace je, že s polynomy se pracuje velmi snadno: jejich derivování i integrování je elementární. Složitý problém je tak v okolí bodu x_0 převeden na práci s jednodušším algebraickým výrazem.

1.2 Taylorův polynom funkce jedné proměnné

Jestliže funkce f má v okolí bodu x_0 derivace až do řádu n , pak je Taylorův polynom n -tého stupně se středem v bodě x_0 definován vztahem:

$$P_n(x) = f(x_0) + \frac{f'(x_0)}{1!}(x - x_0) + \frac{f''(x_0)}{2!}(x - x_0)^2 + \dots + \frac{f^{(n)}(x_0)}{n!}(x - x_0)^n.$$

Zkráceně pomocí sumy:

$$P_n(x) = \sum_{k=0}^n \frac{f^{(k)}(x_0)}{k!}(x - x_0)^k.$$

1.3 Přesnost aproximace

Taylorův polynom obecně není s funkcí totožný – jde pouze o lokální aproximaci v okolí bodu x_0 . Přesnost této aproximace závisí na několika faktorech:

1. **Vzdálenost od středu:** Čím dále se nacházíme od bodu x_0 , tím větší bývá chyba aproximace.
2. **Stupeň polynomu:** Vyšší stupeň n znamená, že polynom má s funkcí v bodě x_0 společné derivace až do řádu n , a proto zpravidla poskytuje přesnější aproximaci.
3. **Charakter funkce:** Pokud se funkce v okolí x_0 hodně mění (tedy má velké hodnoty vyšších derivací), může být aproximace méně přesná.

Pro ilustraci: Taylorův polynom prvního stupně

$$P_1(x) = f(x_0) + f'(x_0)(x - x_0)$$

není nic jiného než rovnice tečny ke grafu funkce v bodě x_0 . Vyšší stupně pak tuto lineární aproximaci postupně zpřesňují přidáváním dalších členů.

1.4 Příklady

Příklad: Rozvoj exponenciály

Funkce $f(x) = e^x$ má derivace všech řádů a platí $(e^x)^{(k)} = e^x$ pro každé $k \in \mathbb{N}$.

Zvolme střed rozvoje $x_0 = 0$. Protože $e^0 = 1$, jsou všechny derivace v bodě 0 rovny jedné:

$$f^{(k)}(0) = 1 \quad \text{pro všechna } k.$$

Taylorův polynom n -tého stupně tedy má tvar

$$P_n(x) = 1 + x + \frac{x^2}{2!} + \frac{x^3}{3!} + \cdots + \frac{x^n}{n!}.$$

Například:

$$P_1(x) = 1 + x, \quad P_2(x) = 1 + x + \frac{x^2}{2!}, \quad P_3(x) = 1 + x + \frac{x^2}{2!} + \frac{x^3}{3!}.$$

Příklad: Rozvoj funkce sinus

Funkce $f(x) = \sin x$ má derivace všech řádů. Zvolme střed rozvoje $x_0 = 0$. Platí:

$$(\sin x)' = \cos x, \quad (\sin x)'' = -\sin x, \quad (\sin x)''' = -\cos x, \quad (\sin x)^{(4)} = \sin x,$$

další derivace se periodicky opakují. Protože $\sin 0 = 0$ a $\cos 0 = 1$, Taylorův polynom n -tého stupně obsahuje pouze liché mocniny:

$$P_n(x) = x - \frac{x^3}{3!} + \frac{x^5}{5!} - \cdots.$$

Například:

$$P_1(x) = P_2(x) = x, \quad P_3(x) = P_4(x) = x - \frac{x^3}{3!}, \quad P_5(x) = P_6(x) = x - \frac{x^3}{3!} + \frac{x^5}{5!}.$$

Příklad: Rozvoj funkce kosinus

Funkce $f(x) = \cos x$ má derivace všech řádů. Zvolme střed rozvoje $x_0 = 0$. Platí:

$$(\cos x)' = -\sin x, \quad (\cos x)'' = -\cos x, \quad (\cos x)''' = \sin x, \quad (\cos x)^{(4)} = \cos x,$$

další derivace se periodicky opakují. Protože $\cos 0 = 1$ a $\sin 0 = 0$, Taylorův polynom n -tého stupně obsahuje pouze sudé mocniny:

$$P_n(x) = 1 - \frac{x^2}{2!} + \frac{x^4}{4!} - \frac{x^6}{6!} + \cdots.$$

Například:

$$P_0(x) = P_1(x) = 1, \quad P_2(x) = P_3(x) = 1 - \frac{x^2}{2!}, \quad P_4(x) = P_5(x) = 1 - \frac{x^2}{2!} + \frac{x^4}{4!}.$$

1.5 Linearita Taylorova rozvoje

Taylorův rozvoj je lineární operace. To znamená, že rozvoj součtu funkcí je roven součtu jejich rozvoje a obecně platí, že rozvoj lineární kombinace funkcí je roven stejné lineární kombinaci jejich Taylorových polynomů:

$$P_n(af + bg) = aP_n(f) + bP_n(g).$$

Důvod je jednoduchý: derivování je lineární operace, tedy $(af + bg)^{(k)} = af^{(k)} + bg^{(k)}$, a Taylorův polynom je sestaven právě z hodnot těchto derivací v daném bodě.

Příklad: Součet funkcí

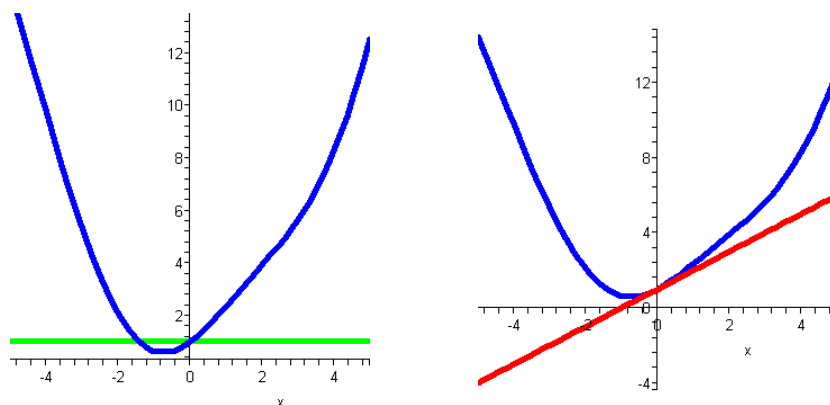
Rozvineme funkci $f(x) = 1 + \sin x + \frac{x^2}{2}$ v Taylorův polynom stupně n v bodě 0.

Funkce $1 + \frac{x^2}{2}$ je již **polynom druhého stupně, takže její Taylorův polynom minimálně druhého stupně je totožný s ní samotnou**, protože všechny derivace třetího a vyššího řádu jsou nulové a do polynomu se tedy nepřidávají žádné další členy.

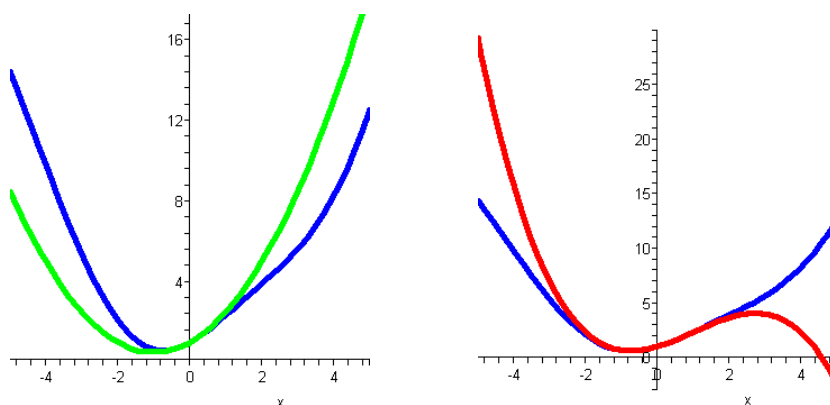
Použijeme dříve vypočtený rozvoj funkce $\sin x$: $P_n^{\sin}(x) = x - \frac{x^3}{3!} + \frac{x^5}{5!} - \frac{x^7}{7!} + \dots$

Po sečtení obou rozvoje dostáváme rozvoj zadané funkce $f(x)$:

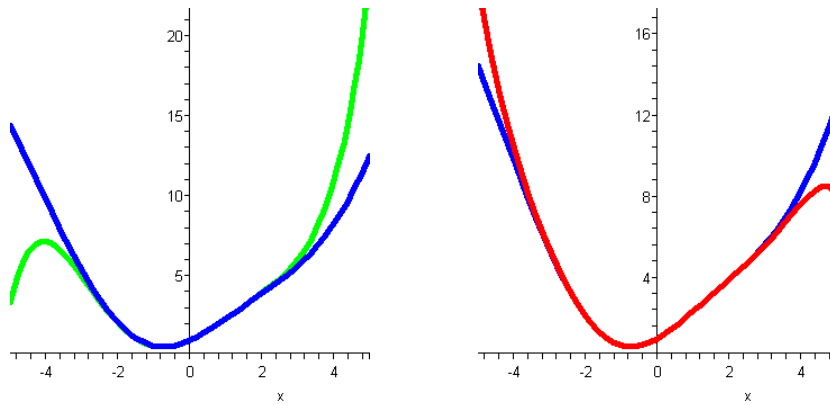
$$P_n(x) = 1 + x + \frac{x^2}{2} - \frac{x^3}{3!} + \frac{x^5}{5!} - \frac{x^7}{7!} + \dots$$

Obrázek 1: $T_0(x) = 1$, $T_1(x) = 1 + \frac{x}{1}$.

Obrázek 2: $T_2(x) = 1 + \frac{x}{1} + \frac{x^2}{2!}$, $T_3(x) = 1 + \frac{x}{1} + \frac{x^2}{2!} - \frac{x^3}{3!}$.

Obrázek 3: $T_5(x) = 1 + \frac{x}{1} + \frac{x^2}{2!} - \frac{x^3}{3!} + \frac{x^5}{5!}$, $T_7(x) = T_5(x) - \frac{x^7}{7!}$.

Příklad: Taylorův polynom v jiném bodě

Rozvineme funkci $f(x) = 1 + \frac{x^2}{2}$ v bodě $x_0 = 1$.

Funkce má derivace $f'(x) = x$ a $f''(x) = 1$. Hodnoty v bodě $x_0 = 1$ jsou:

$$f(1) = \frac{3}{2}, \quad f'(1) = 1, \quad f''(1) = 1.$$

Taylorův polynom 2. stupně je

$$P_2(x) = f(1) + f'(1)(x-1) + \frac{f''(1)}{2!}(x-1)^2 = \frac{3}{2} + (x-1) + \frac{1}{2}(x-1)^2 = 1 + \frac{x^2}{2} = f(x).$$

Závěr: Tvar Taylorova polynomu závisí na zvoleném bodě, kolem kterého ho rozvíjíme, ale pokud je funkce polynom a zvolíme polynom dostatečného stupně, výsledný polynom se po úpravě vždy rovná původní funkci.

2 Taylorovy řady a konvergence

Zvyšujeme-li stupeň Taylorova polynomu nade všechny meze ($n \rightarrow \infty$), přecházíme od aproximace polynomem k nekonečné řadě. A zajímá nás, zda se tato řada rovná zadané funkci $f(x)$.

Podmínka konvergence

Mějme funkci f , která má derivace všech řádů v okolí bodu x_0 . Taylorovou řadou funkce f se středem x_0 nazýváme mocninnou řadu:

$$\sum_{i=0}^{\infty} \frac{f^{(i)}(x_0)}{i!} (x - x_0)^i$$

Tato řada se rovná funkci $f(x)$ v bodech, ve kterých zbytek Taylorova polynomu $R_{n+1}(x) := f(x) - P_n(x)$ konverguje k nule pro $n \rightarrow \infty$.

U exponenciály, sinu a kosinu je situace ideální, protože Taylorovy řady se rovnají rozvíjeným funkcím pro všechna reálná čísla:

$$e^x = 1 + x + \frac{x^2}{2!} + \frac{x^3}{3!} + \cdots = \sum_{i=0}^{\infty} \frac{x^i}{i!},$$

$$\sin x = x - \frac{x^3}{3!} + \frac{x^5}{5!} - \dots = \sum_{i=0}^{\infty} \frac{(-1)^i x^{2i+1}}{(2i+1)!},$$

$$\cos x = 1 - \frac{x^2}{2!} + \frac{x^4}{4!} - \dots = \sum_{i=0}^{\infty} \frac{(-1)^i x^{2i}}{(2i)!}.$$

2.1 Princip Taylorova polynomu pro funkce více proměnných

Cílem Taylorova polynomu je nahradit složitou funkci v okolí daného bodu, například $A = [x_0, y_0]$ nebo $A = [x_0, y_0, z_0]$, polynomem, který umíme snadno derivovat, integrovat a obecně se s ním lépe počítá. U zadané funkce budeme předpokládat existenci parciálních derivací až do daného řádu.

Polynom sestavujeme podobně jako u funkce jedné proměnné — postupně přidáváme členy vyšších řádů podle derivací v daném bodě. Rozdíl je v tom, že u více proměnných existuje pro každý řád více různých derivací (např. nejen dvakrát podle x a y , ale i smíšené jednou podle x a jednou podle y). Proto musíme u každého řádu zahrnout všechny možné kombinace derivování podle jednotlivých proměnných. Základní pravidlo pro sestavení Taylorova polynomu libovolného stupně tedy zní: **Každá parciální derivace je v součtu tolikrát, kolika způsoby může vzniknout.**

Součet všech členů daného k -tého řádu se pak opět násobí faktorem $\frac{1}{k!}$, stejně jako u jedné proměnné.

0. řád (konstantní část)

Základem je přesná hodnota funkce v daném bodě: $f(A)$.

1. řád (lineární část)

Spočítáme všechny první derivace. Každá derivace nastane právě jedním způsobem:

- Pro dvě proměnné:

$$\frac{\partial f}{\partial x}(A)(x - x_0) + \frac{\partial f}{\partial y}(A)(y - y_0)$$

- Pro tři proměnné:

$$\frac{\partial f}{\partial x}(A)(x - x_0) + \frac{\partial f}{\partial y}(A)(y - y_0) + \frac{\partial f}{\partial z}(A)(z - z_0).$$

2. řád (kvadratická část)

Procházíme postupně všechny druhé derivace.

- **Derivace dvakrát podle stejné proměnné:** Pořadí derivování se zde nemění, je pouze jedna možnost, např.

$$\frac{\partial^2 f}{\partial x^2}(A)(x - x_0)^2.$$

- **Smíšené derivace:** Mohou vzniknout dvěma způsoby (např. nejprve podle x a pak podle y , nebo naopak). Proto se započítají dvakrát

$$2 \frac{\partial^2 f}{\partial x \partial y}(A)(x - x_0)(y - y_0).$$

Shrnutí: Taylorův polynom 2. stupně pro dvě proměnné

$$T_2(x, y) = f(A) + \frac{\partial f}{\partial x}(A)(x - x_0) + \frac{\partial f}{\partial y}(A)(y - y_0) + \frac{1}{2} \left[\frac{\partial^2 f}{\partial x^2}(A)(x - x_0)^2 + 2 \frac{\partial^2 f}{\partial x \partial y}(A)(x - x_0)(y - y_0) + \frac{\partial^2 f}{\partial y^2}(A)(y - y_0)^2 \right].$$

Rozšíření na funkce více proměnných a rozvoje vyšších stupňů

Princip zůstává stejný. Například u funkcí tří proměnných a Taylorově rozvoji 2. stupně dostaneme tři členy obsahující druhé derivace podle jedné proměnné

$$\frac{\partial^2 f}{\partial x^2}, \quad \frac{\partial^2 f}{\partial y^2}, \quad \frac{\partial^2 f}{\partial z^2},$$

a dále tři smíšené derivace

$$2 \frac{\partial^2 f}{\partial x \partial y}, \quad 2 \frac{\partial^2 f}{\partial x \partial z}, \quad 2 \frac{\partial^2 f}{\partial y \partial z},$$

přičemž každá smíšená derivace může vzniknout dvěma různými pořadími derivování.

U Taylorova rozvoje 3. stupně násobíme součet členů faktorem $\frac{1}{3!}$ a například derivace $\frac{\partial^3 f}{\partial x^2 \partial y}$ může vzniknout třemi různými pořadími derivování (y může být na prvním, druhém nebo třetím místě), a proto má koeficient 3, zatímco čistá derivace $\frac{\partial^3 f}{\partial x^3}$ vzniká pouze jedním způsobem a má koeficient 1.

Obecně tedy platí, že koeficient každého členu odpovídá počtu různých možností, kterými lze danou kombinaci derivací vytvořit. Taylorův polynom vzniká systematickým sečtením všech těchto kombinací do zvoleného stupně.

Příklad: Aproximace podílu

Uřídíme Taylorův polynom třetího stupně se středem v bodě $[1, 1]$ pro funkci $f(x, y) = \frac{x}{y}$ a s jeho pomocí odhadneme hodnotu $\frac{1,01}{0,99}$.

1. Parciální derivace a jejich hodnoty v bodě $A = [1, 1]$:

0. řád: $f(A) = 1$

1. řád: $\frac{\partial f}{\partial x} = \frac{1}{y} \implies \frac{\partial f}{\partial x}(A) = 1, \quad \frac{\partial f}{\partial y} = -\frac{x}{y^2} \implies \frac{\partial f}{\partial y}(A) = -1$

2. řád: $\frac{\partial^2 f}{\partial x^2} = 0 \implies \frac{\partial^2 f}{\partial x^2}(A) = 0, \quad \frac{\partial^2 f}{\partial x \partial y} = -\frac{1}{y^2} \implies \frac{\partial^2 f}{\partial x \partial y}(A) = -1$

$\frac{\partial^2 f}{\partial y^2} = \frac{2x}{y^3} \implies \frac{\partial^2 f}{\partial y^2}(A) = 2$

3. řád: $\frac{\partial^3 f}{\partial x^3} = 0 \implies \frac{\partial^3 f}{\partial x^3}(A) = 0, \quad \frac{\partial^3 f}{\partial x^2 \partial y} = 0 \implies \frac{\partial^3 f}{\partial x^2 \partial y}(A) = 0$

$\frac{\partial^3 f}{\partial x \partial y^2} = \frac{2}{y^3} \implies \frac{\partial^3 f}{\partial x \partial y^2}(A) = 2, \quad \frac{\partial^3 f}{\partial y^3} = -\frac{6x}{y^4} \implies \frac{\partial^3 f}{\partial y^3}(A) = -6$

2. Sestavení Taylorova polynomu P_3 :

Dosadíme do vzorce. Pamatujeme na to, že každá derivace je v součtu tolikrát (níže zvýrazněno červeně), kolika způsoby může nastat:

$$\begin{aligned}
 P_3(x, y) &= 1 + \frac{1}{1!} [1 \cdot (x - 1) - 1 \cdot (y - 1)] \\
 &+ \frac{1}{2!} [0 \cdot (x - 1)^2 + \mathbf{2} \cdot (-1) \cdot (x - 1)(y - 1) + 2 \cdot (y - 1)^2] \\
 &+ \frac{1}{3!} [1 \cdot 0 \cdot (x - 1)^3 + \mathbf{3} \cdot 0 \cdot (x - 1)^2(y - 1) + \mathbf{3} \cdot 2 \cdot (x - 1)(y - 1)^2 + 1 \cdot (-6) \cdot (y - 1)^3]
 \end{aligned}$$

Po provedení násobení a zkrácení zlomků s faktoriály dostáváme přehledný tvar:

$$P_3(x, y) = 1 + (x - 1) - (y - 1) - (x - 1)(y - 1) + (y - 1)^2 + (x - 1)(y - 1)^2 - (y - 1)^3$$

3. Výpočet aproximace:

Pro vyhodnocení výrazu $\frac{1,01}{0,99}$ je $x = 1,01$, $y = 0,99$ a tedy $(x - 1) = 0,01$ a $(y - 1) = -0,01$.

$$\begin{aligned}
 P_3(1,01; 0,99) &= 1 + 0,01 - (-0,01) - (0,01)(-0,01) + (-0,01)^2 + (0,01)(-0,01)^2 - (-0,01)^3 \\
 &= 1 + 0,01 + 0,01 + 0,0001 + 0,0001 + 0,000001 - (-0,000001) \\
 &= 1,020202
 \end{aligned}$$

Pro srovnání: přesná hodnota zlomku je $1,02020202\dots$. Vidíme, že již Taylorův polynom 3. stupně nám v tomto blízkém okolí dává výsledek s přesností na 6 desetinných míst.